

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA İZMİR'DE BESLENME SORUNU

Erdoğan Öztürk

İkinci Dünya Savaşı, etkileri itibariyle tüm dünyayı sarsan bir olay oldu. Bu etkilerin politik alana olduğu kadar, halkın gündelik yaşamına da olumsuz yönde yansıdığı anlaşılmaktadır. Türkiye savaşa girmemiş olmasına rağmen, bu kötü tablodan fazlasıyla payını aldı.

Ülkede uygulanan savaş ekonomisi politikaları neticesinde, İzmir'de de bir takım önlemler alındı. Milli Korunma Kanunu çerçevesinde İzmir, ekonomik alanda teşkilatlandırıldı. Varlık Vergisi Kanunu tüm ülkede uygulanmasına rağmen, İstanbul ve İzmir'de azınlıkların daha fazla olması nedeniyle diğer illere oranla daha çok ses getirdi. Ayrıca İzmir'de, zeytinyağı başta olmak üzere diğer maddelerde kooperatifçilik çalışmalarına özen gösterildi. Ancak yine de, karaborsacılık faaliyetlerinin önüne geçilemediği gözlemlendi.

İzmir'de fakir halkın beslenme sorununu çözmek amacıyla Kızılay Kurumu aşevleri açtı. Eşrefpaşa, Asansör, Dolapkuyu, Namazgah, Gaziler, Kahramanlar, Karşıyaka, Buca ve Şehitler'de açılan aşevleri hergün 1000 fakire sıcak yemek imkânı sağlamayı amaçlamaktaydı¹.

O yıllarda Türkiye, savaş boyunca bütün kaynaklarını seferber ederek olası bir tehlikeye karşı hazırlıklarını sürdürdü². Türkiye, dış tehlikelerden korunmak ve devamlılığını sağlayabilmek gibi nedenlerden dolayı büyük bir ordu besleme

¹ Anadolu, 19 Kanun-u Sâni (Ocak) 1944.

² Rifat Uçarol, "İkinci Dünya Savaşı, Misak-ı Milli ve Türkiye'nin Savaşa Girmemek İçin Direnişi", Altıncı Askerî Tarih Semineri Bildirileri: İkinci Dünya Harbi ve Türkiye (İstanbul; 20-22 Ekim 1997), I, Ankara, 1998, s.528-529.

ERDOĞAN ÖZTÜRK

zorunluluğuyla karşı karşıyaydı. Bu ordunun her türlü ihtiyaçları ise, ülkenin dar kaynakları sayesinde gerçekleşti³. Ordunun mevcudunun arttırılması, üretici kesimin tüketici durumuna gelmesine ve üretimin düşmesine yol açtığından fiyatlarda artış oldu⁴.

Bu artışın daha savaşın başlarından itibaren belirginleşmesi üzerine durum tespiti yapmak amacıyla, Başbakanlık tarafından bir rapor hazırlatıldığı görülmektedir. Hazırlanan raporda, gıda maddelerinin fiyatları ve durumu şu şekilde ifade edildi: "...memleketimizde her nevi gıda maddeleri halkımızın ve ordumuzun ihtiyacını bir seneden fazla müddet idare edecek kadar bol ve iyidir. Hükümetçe zamanında alınmış tedbirler hiçbir muntıkada ve hiçbir büyük şehrimizde ne bugün ve ne de yarın için gıda sıkıntısı olmasına imkan bırakmayacak şekildedir.

Gıda maddesinin hemen kaffesinin ihracı men edilmiştir. Fiyat yükselmesi için hiçbir sebep yoktur. Ne nakliyatla intizamsızlık ne de çalışan kol adedinde noksanlık vardır.

Bugün hepimize düşen vazife sükunetle ve istikbalden emin olarak çalışmaktır"⁵.

Ancak savaşın sonuna kadar gıda maddelerinde sürekli görülen fiyat artışları, bu raporda yazılanların gerçeklerden uzak olduğunu gözler önüne sermektedir⁶.

1939 yılında İzmir Ticaret ve Sanayi Odası İstatistik Servisi'nin hazırladığı rapora göre, İzmir Limanı'ndan yapılan mahsül ihracatı 42.548.068 lira değerinde ve 270.649.552 kilodur. Bu rakamlar, 1939 senesinin son dört ayının savaş durumuyla geçmesi sebebiyle daha önceki yıllarla karşılaştırılmayacak kadar çok düşüktür⁷.

İkinci Dünya Savaşı'nın Türkiye üzerinde yarattığı sosyo-ekonomik durumu incelerken üzerinde durulması gereken konulardan birisi, Milli Korunma Kanunu'dur. İaşe meselesi hakkında alınan tüm kararlar bu kanun çerçevesinde çıkarılmıştır.

³ Fahri Ergin, "İkinci Dünya Harbi ve Türkiye", *Yakın Tarihimiz*, IV/52, (21 Şubat 1963), s.394. Şükrü Saracoğlu, 5 Ağustos 1942'de hükümet programını okurken, ordumuzun devamlı olarak bir savaş tehlikesine karşı hazır tutulması hakkında şunları söyledi: "... ordumuzu her an için kuvvetli ve hazır tutuyoruz ve onu her türlü ihtimamın, her türlü itinanın üzerinde temerküz ettiği büyük bir varlık olarak yaşatmakta devam edeceğiz. Ordumuzu her gün biraz daha kuvvetli görmek hepimiz için bir gaye, hükümetimiz için de bir program olmakta devam edecektir". İsmail Arar, *Hükümet Programları, 1920-1965*, İstanbul, 1968, s.135.

⁴ Müslime Şen, *İkinci Dünya Savaşı Yıllarında İzmir'in Sosyo-Ekonomik Hayatı*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir, 1998, s.143. Ayrıca bkz: Tefük Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*, 2. Baskı, Ankara, 1999, s.378.

⁵ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Dosya:A33, Fon:30.10.0.0., Yer: 34.204.1.

⁶ 1936-1938 yılları arası iaşe fiyatlarıyla 1943 yılının karşılaştırması için bkz: *Ek.1*.

⁷ *Anadolu*, 9 Şubat, 1940. Ancak Müslime Şen, 1939 yılında İzmir Limanından yapılan mahsül ihracat miktarını ve bunların tutarını bazı farklarla vermiştir. Bunun için bkz: *İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Bülteni*, 5 Mayıs, 1940, s.19'dan akt: Şen, a.g.t., s.139.

İLDÜNYA SAVAŞI'NDA İZMİR'DE BESLENME

Milli Korunma Kanun Tasarısı, Meclisin 18 Ocak 1940 tarihli toplantısında görüşüldü ve kabul edildi⁸. 19 Şubat 1940'ta uygulanmasına karar verildi ve 21 Şubat'ta Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girdi⁹. Tasarının gerekçesinde, "milli hayatımızda bu istisnai ahvalin, savaşın tesirlerini önlemek ve (...) iktisadi bakımdan da tahaffuzi ve tedafii(koruma ve savunmaya yönelik) tedbirler almak zarureti" belirtiliyor, hükümete yeni ve olağanüstü durumun gerektirdiği yetkilerin tanınması isteniyordu¹⁰.

Milli Korunma Kanunu ile Türkiye'de savaş ekonomisi gündeme gelirken, olağanüstü koşullar dönemi de başlıyordu¹¹. Bu kanun; genel veya kısmi seferberlik, devletin bir savaşa girme ihtimali ve Türkiye Cumhuriyeti'ni de ilgilendiren yabancı devletler arasındaki savaş hali gibi olağanüstü durumlarda devletin iktisadi ve ulusal çıkarlarını savunmak amacıyla hükümete birtakım görev ve yetkiler verdi¹².

Milli Korunma Kanunu, 18 Ocak 1940 ile 15 Haziran 1960 tarihleri arasında yürürlükte kaldığı süre içinde on üç kez; 1940-1945 yılları arasında ise dört kez değişikliğe uğradı¹³. 1941'deki değişikliğe göre, ihtikâr yapanlar hakkındaki cezalar arttırılarak hapis cezası üç aydan bir seneye kadar çıkartıldı. Saklanan veya kaçırılan mal toprak mahsulü ise, bedeli hükümet tarafından köylüye verilecek ve bu bedelin üçte biri de ceza olarak alınacaktı¹⁴.

16 Ocak 1941 tarihinde Ticaret Bakanlığı'ndan Başbakanlığa gönderilen bir yazıda, fiyat kontrol işleri şu şekilde düzenlendi: "Fiat murakabesi, iç Ticaret Umum Müdürlüğü'nde munzam bir iş olmaktan çıkarılarak, Vekâletin iase kısmına dahil bir müdürlük halinde idare edilebilecek ehemmiyet ve kesafet arz etmektedir. Bu hususta, Milli Korunma Kanunu'na müsteniden, merkezde yalnız bu işle meşgul olacak bir müdürlük ihdası ve taşrada da, mevcut murakabe bürolarının mümkün olduğu kadar yeni elemanlarla takviyesi cihetine gidilecektir"¹⁵.

Bu karar gereğince tüm il merkezlerinde fiyat murakabe komisyonları kuruldu¹⁶. Ankara, İstanbul ve İzmir'de fiyat murakabe komisyonları, valinin ya da görevlendireceği bir kişinin başkanlığında kurulacaktı. Fiyat murakabe komisyonlarının görev ve yetkileri arasında Ticaret Bakanlığı'nca saptanan eşya ve malların mahallî, toptan ve perakende satış fiyatlarını saptamak, mahallî fiyatları denetlemek ve saptanan

⁸ Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC), C.VIII, Devre:6, İctima: 1, Celse: 27, (18-1-1940), s.141-158. Ayrıca bkz: Düstur, Tertip: 3, C.XXI, Ankara, 1948, s.433-437. T.C. Resmi Gazete, 26 Kanun-u Sâni (Ocak), 1940.

⁹ Metin Tire, *II. Dünya Savaşı'nda Milli Korunma Kanunu*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 1990, s.30. Ayrıca bkz: Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, C:II, 1. Baskı, İstanbul, 1996, s.373.

¹⁰ A.g.e., göst.yer..

¹¹ Hanife Kuru, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında İzmir'in Sosyo-Ekonomik Durumu". *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 1/3 (1993), s.296.

¹² Tefik Çavdar, a.g.e., s.382. Ayrıca bkz: Çetin Yetkin, *Karşıdevrim 1945-1950*, 2. Basım, İstanbul, 2003, s.111.

¹³ Metin Tire, a.g.tez., s.43. Ayrıca bkz: Tefik Çavdar, a.g.e., s.383.

¹⁴ Anadolu, 27 Kanun-u Evvel (Aralık) 1941.

¹⁵ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Dosya: 216A31, Fon: 30.10.0.0, Yer: 184.272.2.

¹⁶ Tire, a.g.t., s.68; ayrıca bkz: Şen, a.g.t., s.146.

ERDOĞAN ÖZTÜRK

azamî fiyatlara uyulmadığı hallerde adli soruşturma sırasında yargı organlarınca sorulacak konularda bilgi vermek bulunuyordu¹⁷.

Fiyat murakabe komisyonlarının halka dağıtılacak olan maddelerin fiyat tespitlerini yaptığına dair bir habere, Anadolu gazetesinde şöyle yer verildi: "*Vilayet Fiyat Murakabe Komisyonu, İzmir Vilayeti emrine tahsis olunan 18 ton arpanın dağıtılmasında perakende satış fiyatını kilo başına 18.5 kuruş olarak tespit etmiştir. Bunda her türlü masraf ve % 5 bayi karı da dahildir*".¹⁸

İzmir Fiyat Murakabe Komisyonu'nun, fiyat tespitlerinde diğer illerdeki fiyatları da göz önünde bulundurup ona göre kararlar verdiği anlaşılmaktadır. Anadolu gazetesinde çıkan bir haber bunu doğrular niteliktedir: "*Fiyat Murakabe Komisyonu'nun süt fiyatı etrafında yapmakta olduğu tetkikler sona ermediği gibi, bazı noktalar, bilhassa Ankara ve İstanbul'daki peynir durumu hakkında malumat alınması da muvafık görüldüğü için muhabereye başlanmıştır*".¹⁹

İşe meselesini bir düzene koymak için, 14 Şubat 1941 tarihli bir kararla Ticaret Bakanlığı'na bağlı olarak bir işe müsteşarlığı kuruldu. Bu müsteşarlığın görevi, işlerinin düzenlenmesi, idare edilmesi ve denetlenmesi idi. Ancak görülen gereklilik üzerine, 1941 yılındaki kadro bir yıl sonra değiştirilerek merkezde bir işe müsteşarı, bir müsteşar yardımcısı ve dört genel müdür görevlendirilmiştir. Aynı yıl, teşkilata yeni ilaveler yapılarak bir de istişare heyeti kuruldu. Bu heyet her ay bir defa toplanacak, alınacak tedbirleri konuşacak ve raporunu hazırlayacaktı²⁰.

Halk yapılacak her türlü dağıtımını kolaylaştırmak amacıyla Ticaret Bakanlığı'nca tespit edilecek yerlerde "*Halk Dağıtma Birlikleri*" kurulması kararı, 1942 Mayıs'ında valiliklere bildirildi. İzmir iline de, bu kararnamenin 18 Mayıs 1942 tarihinde ulaştığı bilinmektedir²¹. Halk dağıtma birlikleri, 250 veya 1000 kişilik bir topluluk için birer defter tutmuşlardır. Ailelerin kayıtlarında nüfus mevcutları esas alınmıştır. Bu suretle Ticaret Bakanlığı'ndan her nüfus için bir fiş ve ayrı ayrı her besin maddesi için bir kupon hazırlanması istenmiştir. Fakat burada üzerinde önemle durulması gereken bir konu, ailelerin veya bir kimsenin yalnızca bir dağıtma birliğine kayıt olabilmesi şartıdır. Böylelikle, herkesin bu birliklerden eşit derecede yararlanması amaçlanmıştır²².

İzmir'de halk dağıtma birliklerinin kuruluş çalışmaları, Nisan ayının son günlerinden itibaren başlamıştır. 22 Nisan 1942 günü İkinci Beyler Sokağı'nda Halk Partisi'nin merkez binasında yapılan bir toplantıda, dağıtma birliklerinin nasıl kurulacağı açıklanmış; hemen faaliyete geçmesi için tedbirler alınarak İzmir merkezinde nüfusa göre 180 adet birliğin kurulması kararlaştırılmıştır. İzmir'deki bu birliklerin, ekme vesikaları ile beraber hükümet tarafından hazırlanacak maddelerin

¹⁷ Cemil Koçak, a.g.e., s.390-391.

¹⁸ Anadolu, 23 Nisan 1942.

¹⁹ Anadolu, 14 Mart 1942.

²⁰ Anadolu, 18 Nisan 1942.

²¹ Yeni Astar, 19 Mayıs 1942.

²² Anadolu, 22-23 Nisan 1942.

İLDÜNYA SAVAŞI'NDA İZMİR'DE BESLENME

dağıtım işlerini idare etmeleri ve hükümetle daima temas halinde bulunmaları da temin edilmiştir²³.

Şevket Bilgin, 1942'de Yeni Asır'da yayınlanan bir makalesinde hükümetin iâşe meselesini ilgilendiren bütün kararlarında rejimin halkçı ruhuna dayanan bir hassasiyet gösterdiği halde; merkezden uzaklaştıkça en iyi kararların dahi beklenen neticeyi vermekten uzak kaldığını belirtmiş ve buna sebep olarak yurdun her köşesinde vatandaşların asgarî ihtiyaç miktarının tespit edilmemiş olmasını, dağıtım işinin üretim miktarına göre adaletli bir sisteme dayanamamasını ve iâşe teşkilatının becerikli ellerde bulunmamasını göstermiştir.

Şevket Bilgin aynı makalesinde, tüm Türkiye'nin ve ayrıca İzmir halkının iâşe dağıtımıyla ilgili sorunlarını şu şekilde dile getirmektedir: "*Halkımız bolluk istemiyor. Sadece mevcudun adilane dağıtılmasını, bir kısım vatandaşlar mümkün olduğu kadar sıkıntılardan azade yaşarken diğer bir kısmın bütün sıkıntıları yüklenmesine müsaade edilmemesini istiyor. Kısaca temenni edilen şey, iâşe teşkilatının mesuliyetten korkmayan demir ellere verilmesi, zamanında alınması gereken tedbirlerin ihmal edilmemesidir. Halkı candan düşünen, onun her sıkıntısıyla hemhal olmayı mukaddes bir vazife bilen, merkezin güzel tedbirlerini hiç bozmadan tatbik muktadir bulunan insanlara bilhassa büyük şehirlerimizde şiddetle ihtiyaç vardır*".²⁴

İkinci Dünya Savaşı'nın ekonomik sıkıntıları tüm belediyeler üzerinde etkisini hissettirdi. Normal zamanlarda bile asıl görevlerini güçlkle yerine getirebilen belediyeler, savaş döneminin malî darlıkları içinde birçok yerlerde devamlı işler dışında kalan plân ve imar projelerinin tatili veya ertelenmesi yoluna gittiler²⁵. Buna rağmen, savaş yıllarında belediyelere iâşe işlerinin düzenlenmesiyle ilgili olarak görevler verildi. Hatta bu iş, çoğunlukla belediyelerin yetki sahası içine alındı.

Belediyelerin bu görevlerini hakkıyla yerine getirebildiklerini söylemek mümkün değildir. Buna rağmen, 1939-1945 döneminde İzmir Belediyesi bütçede açık vermemiş; fakat imar faaliyetlerini en alt düzeye indirmek zorunda kalmıştır²⁶.

16 Ocak 1941 tarihinde hükümetin yazdığı bir yazıda, iâşe işlerinde belediyelere düşen görevlerden şu şekilde bahsedilmektedir: "*...Belediyelere tevcih edilecek vazifelerin ifası için bir iptidai sermayeye ihtiyaç hasıl olacağı zannundayım. Bunu temin için de Korunma Kanunu tahsisatından belediyelere para ikrazına kanunen imkan görmekteyim. Fakat kanunen belediyelere verilmekte olan ve Belediye Bankası vasıtasıyla tevziatı yapılan oktorva resmini karşılık tutarak kendilerine yardım imkanının mümkün olup olmayacağı tedkik edilmelidir. Bu paranın belediyece yalnız*

²³ Anadolu, 24 Nisan 1942.

²⁴ Şevket Bilgin, "Dağıtım İşinde", Yeni Asır, 22 Mayıs 1942.

²⁵ Erkan Serçe, İzmir'de Belediyeciliğin Tarihsel Gelişimi (Tanzimat'tan 1945 Yılına Kadar), Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir, 1996, s.124.

²⁶ A.g.e., s.177-178.

ERDOĞAN ÖZTÜRK

stok yapılması işine hasredilmesinin de göz önünde tutulacak bir madde olduğu kanaatindeyim”²⁷

Yanbaşımızda devam eden ve gittikçe uzayan savaş, Türkiye'nin diğer illerinde olduğu gibi İzmir halkında da psikolojik bir baskıya yol açmış; kent merkezinde başta ekmek, un ve her türlü hububat maddelerine ilginin artması uzun kuyrukların oluşmasına neden olmuştur²⁸.

Savaş yıllarında halkın yaşadığı en büyük sorunların başında, ekmek meselesi yer aldı. Tarımsal alandaki üretim yetersizliği nedeniyle hükümet, 18 Şubat 1941 tarihinde 2/15224 sayılı kararname ve 155 sayılı Milli Korunma Kararı gereğince tek tip ekmek çıkarılmasına karar verdi²⁹. Alınan kararda Ankara, İstanbul ve İzmir şehirlerindeki ekmek çeşnisi de belirlenmekteydi³⁰.

Ekmeğin maliyetini düşürmek için, 15/2/1941, 5/8/1941 tarihli ve 2/16358, 2/16842 sayılı kararnamelere ek olarak, 25 Şubat 1942 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere ekmeklik unlara Ticaret Bakanlığı'nca belirlenecek oranlarda bakliyat ve hububat ürünleri karıştırılmasına karar verildi. Ancak, karıştırılan hububat ve bakliyatın buğday fiyatına oranla maliyette meydana getirecekleri farklar un fiyatlarına yansıtılmayacaktı³¹. Bu karar, ekmeğin kalitesinin düşürüleceği; fakat fiyatında herhangi bir indirim yapılmayacağı anlamına gelmekteydi. 1941 yılının başlarında buğdaya çavdar unu karıştırılarak un yapılması unun kalitesini düşürdüğünden, vergisinin de ikinci kalite un üzerinden alınması ve bu sayede ekmek fiyatlarında 20 paralık bir indirim olması düşünülse de bu indirimin uygulanmadığı anlaşılmaktadır³².

İzmir Belediyesi, 1941 yılındaki kararnameler gereğince buğday ununa %20 oranında çavdar karıştırılarak ekmek üretilmesini uygun gördü. Tek tip ekmek, yabancı maddeleri ayıklanmış 100 kilo buğdaydan 84-86 kilo alınacak una %15'i geçmemek üzere çavdar karıştırılarak çıkarılacaktı. Ekmek fiyatları çeşitli giderler göz önüne alınarak belediye meclisi veya daimî encümeni tarafından belirlenecekti. Kararnamenin uygulanmasını Ticaret Bakanlığı, bazı bakanlık müfettişleri, Toprak Ofisi ve belediyeler kontrol edecek; ayrıca Toprak Ofisi değirmenler ile, belediyeler ise fırınlarla ilgilenecekti³³.

1943 yılının Temmuz ayında ekmeklik unlardaki arpa ve çavdar miktarları %15'ten %25'e çıkarılarak, buğday oranı %60'dan %50'ye indirildi. Belirlenen bu miktarlara rağmen, İzmir'in çeşitli yerlerindeki fırınlarda çıkan ekmeklerin birbirlerinden farklı oranlarda karışımlardan üretildiği anlaşılmaktadır³⁴.

²⁷ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Dosya: 216A31, Fon: 30.10.0.0, Yer: 184.272.2.

²⁸ Kuru, a.g.m., s.295.

²⁹ Cemil Koçak, "Türkiye'de Karneli Yıllar", Tarih ve Toplum, C.V, 1986, s.441; ayrıca bkz. Şen, a.g.l., s.163.

³⁰ Anadolu, 21 Şubat 1941.

³¹ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Dosya: 216-138, Fon: 30. 18.1.2., Yer: 98.26.16. Kararın tamamı için bkz: Ek:2.

³² Anadolu, 4 Mart 1941.

³³ Anadolu, 21 Şubat 1941

³⁴ Yeni Asır, 13 Temmuz 1943.

İLDÜNYA SAVAŞ'INDA İZMİR'DE BESLENME

Savaş boyunca bu uygulamanın İzmir'de devam ettiği, buğday ununun içerisine karıştırılan diğer maddelerin oranlarında sürekli değişmelerin olduğu görülmektedir. Ancak, 18 Ocak 1945 tarihinden itibaren İzmir'deki fırınlarda düşük randımanlı olarak "has ekmek" satışına başlandı. "Has ekmek" in 600 gramlık bir adedi, 24 kuruştan satılırken; diğer ekmeğin 450 gramlık bir adedi, 14.5 kuruştan satışa sunuldu³⁵.

Savaşın getirdiği sıkıntıların her geçen yıl artarak devam etmesi, hükümeti ekmek meselesinde etkili kararlar almaya sevketti. 9 Ocak 1942 günü yapılan hükümet açıklamasıyla ileriki yıllarda "vesikalar dönemi" olarak anılacak olan ekmek karnesi uygulamasına gidilmesi bunun bir sonucudur³⁶.

Her karne bir kişiye aitti ve küçükler, büyükler, işçiler için üç ayrı çeşit kart hazırlandı³⁷. Yedi yaşına kadar olan çocuklara günde 187,5 gr; yedi yaşından itibaren çocuklarla büyüklere günde 375 gr; sanayide, maden ve taş ocaklarında, bina, köprü ve benzeri inşaatında, orman işleri ile beden kuvveti gerektiren ağır işlerde çalışmak zorunda olan ağır işçilere günde 750 gr. ekmek verilecekti³⁸.

13/1/1942 tarihli ve 2/17141 sayılı kararname ile yürürlüğe konulan kişi başına düşen günlük ekmek hakları, hükümetin 28/9/1944 tarihli bir kararnamesiyle 1 Ekim 1944 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere aşağıdaki gibi arttırıldı³⁹:

"Yedi yaşına kadar olan çocuklar (7 hariç): 375 gr

Yedi yaşından yukarı olanlar : 375 gr

Ağır işçiler :750 gr"

Ekmek sorunu, o yıllarda öylesine hassas bir hal almıştı ki; hesaplardaki küçük bir değişiklik, büyük bir şehrin ekmek sıkıntısı çekmesine neden olabiliyordu. Öyle ki, 1941 senesinde fuar nedeniyle İzmir'deki fırınlarda yeterince ekmek bulunamamış ve fırınların önlerinde izdiham yaşanmıştır. Dönemin İzmir valisi Fuat Tuksal'ın bu konu hakkında İzmir halkına verdiği beyanat ilgi çekicidir: "Son birkaç gün içinde şehrin bazı semtlerinde, fırınların önlerinde, biraz izdiham görülmesi sebeplerinin fuar münasebetiyle yurdun muhtelif istikametlerinden gelen ziyaretçilerin fazlalığından, civardaki bir kısım köylerin şehir fırınlarından ekmek almalarından, bilhassa, ekmeklerin yalnız buğday unundan imal edilmesi sebebiyle olduğu anlaşılmaktadır".⁴⁰

Yaşanan gıda sorununu daha iyi anlayabilmek için, fırınlarda ekmek dışında diğer unlu mamullerin yapımının yasaklanmasından bahsetmek gerekir. Buna göre, Ticaret Bakanlığı'ndan İzmir Valiliği'ne gelen emir üzerine önce börekçi, tatlıcı, kadayıfçı ve pastacılar verilen un Toprak Mahsulleri Ofisi tarafından sınırlandırılmış;

³⁵ Anadolu, 18 Ocak, 1945.

³⁶ Türkmen Parlak, Yeni Asır'ın İzmir Yılları, II, İzmir, 1989, s.513.

³⁷ Parlak, a.g.e., s.513; ayrıca bkz: Yeni Asır, 10 Kanun-u Sâni (Ocak), 1942.

³⁸ Yeni Asır, 10 Kanun-u Sâni (Ocak) 1942; ayrıca bkz: Şen, a.g.l., s.163; Çavdar, a.g.e., s.384.

³⁹ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Dosya: 75-64, Fon: 30.18.1.2., Yer:100.66.9.

⁴⁰ Anadolu, 20 Eylül 1941.

ERDOĞAN ÖZTÜRK

1 Aralık 1941 tarihinden itibaren de İzmir'de tatlı, börek, poğaçaya pasta gibi her çeşit unlu mamulün yapımı ve satışı yasaklanmıştır⁴¹.

Halkın temel gıdası olan unun önce kısıtlanması, daha sonra da ekmek yapımı haricinde kullanımının yasaklanması unlu mamul üreticilerini unun haricinde başka besin maddeleri aramaya sevk etmiştir. Bu amaçla pirinç ve patates unu kullanılarak pasta imal edildiyse de, 30 Ocak 1942 tarihinde alınan bir kararla bu maddelerin kullanılması yasaklanmıştır. Aynı şekilde, kurabiye yapımında un tasarrufu amacıyla fındık ve bademin kullanılması gündeme gelmiş; fakat daha sonra buna da izin verilmemiştir⁴².

Unlu mamullerin tekrar üretilmeye başlanması, 1944 yılında olmuş ve Ticaret Bakanlığı İzmir'deki simitçi, börekçi ve tatlıcılarının günlük un ihtiyaçlarını 25 çuval olarak tespit etmiştir⁴³. Yıllardan sonra tekrar bu gıda ürünlerinin satışa sunulmasıyla, ekmek tüketiminde sistemli bir azalışın olduğu da göze çarpmaktadır⁴⁴.

1945 yılında Saraçoğlu Hükümeti tarafından hazırlanan raporda, unlu mamuller üzerindeki imal ve satış yasağının kaldırılmasının faydalarından şöyle bahsedilmektedir: "*Geçirdiğimiz tecrübeler bizi bu stokların sarfında hiçbir zaman ihtiyatı elden bırakmamağa sevkettiği için, sarfiyatın genişletilmesi inkânu hasıl olduğuna tam kanaat getirildikten sonra ekmek istihkakları -çocuklu ailelerde tesirini daha çok gösterecek surette- arttırılmış, unlu gıda maddeleri üzerindeki imâl ve satış yasağı kaldırılmıştır.*"

Bu tedbirler, halkın ucuza beslenmesini sağladığı gibi, mümasil gıda maddeleri fiyatları üzerinde hayırlı tesirler yaparak bunların da düşürülmesini temin etmiştir"⁴⁵.

Savaş durumu nedeniyle üretimleri azalan bazı besin maddelerinin yerine, üretimleri fazla olanlarının tüketilmeye teşvik edildiği anlaşılmaktadır. Bu amaçla hükümetin aldığı karar şöyledir: "*...sadeyağ yerine zeytinyağı ve diğer nebati yağların kullanılması, patates ve nohudun istihlâkinin teşvik ve tamimi ile kuzu ve koyun etlerinin istihlâkinin mümkün mertebe tahdidi ile denize ve tatlı sulara yakın olan mahallerde et yerine balık istihlâk etmelerinin temini için keyfiyetin alakâdar Milli Müdafaa ve Maarif Vekâletlerine iblâğına müsaadelerini rica eylerim*"⁴⁶.

2 Ağustos 1942'de Yeni Asır'da çıkan bir yazı, bu kararı destekler niteliktedir: "*Sihhat Vekâleti'nden alakadarlara gönderilen bir tamimde bu sene patates istihsalâtının yurttta fazla olduğu, bu itibarla bütün sihhat müesseseleriyle hastanelerde patates istihlâkine önem verilmesi lüzumu bildirilmiştir. Yurdun bazı yerlerindeki hastaneler patatesi, hastalara fazla miktarda vererek kalori itibariyle etin yerini*"

⁴¹ Hanife Kuru, a.g.m., s.305.

⁴² A.g.m., s.306; ayrıca bkz: Anadolu, 18 Kanun-u Evvel (Aralık) 1941.

⁴³ Anadolu, 19 Teşrin-Sâni (Kasım) 1944.

⁴⁴ Anadolu, 21 Teşrin-Sâni (Kasım) 1944.

⁴⁵ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Dosya: F4, Fon: 30.10.0.0., Yer: 98.606.1.

⁴⁶ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Dosya: 216A35, Fon: 30.10.0.0., Yer: 184.272.6.

İLDÜNYA SAVAŞI'NDA İZMİR'DE BESLENME

tutacağı neticesine vardıkları için, mesela günde iki kilo patates vermeye başlamışlardır".⁴⁷

Unlu mamuller dışında diğer gıda maddelerini de İzmir piyasasında bulmak hayli güçtü. Et fiyatlarının bir hayli yükselmesi üzerine İzmir Belediyesi, et fiyatlarına narh koymaya ve şehrin bazı semtlerinde dükkanlar açarak halka ucuz et satmaya karar verdi⁴⁸. Buna rağmen, İzmir'de et fiyatlarının düşürülmesi için alınan önlemler hiçbir zaman yeterli olmadı. Bu yüzden İzmir basını sürekli olarak bu konunun üzerine eğilmiş; yetkililerden, kasaplık hayvanın satın alındığı bölgeden piyasaya sunulmasına kadar geçen aşamaların takip edilmesini istemiştir⁴⁹.

M. Tuncer, 16 Şubat 1944'de yayınlanan Yeni Asır'daki makalesinde İzmir Belediyesi'nin koyun etine 180, sığır etine ise 130 kuruş narh koymasının et fiyatlarının ucuzladığı anlamına gelmediğini ifade ederek büyük şehirlerdeki halkın durumunu şu şekilde dile getirdi: "*Memleketimizde, bilhassa büyük şehirlerde bir istatistik yapılırsa, haftada bir, hatta ayda bir ocaklarında etli aş kaynatmak imkânını bulamayan aileler azımsanamayacak bir yekûn teşkil ederler. Bu da pek tabii görülmelidir. Gündelik kazancı 150-200 kuruş olan sayısız aile reisleri vardır.*

Sihhi durumumuz bakımından bunun manası hazindir. Etrafımızda bu kadar veremli veya vereme sürüklenen insan gördüğümüz zaman et ve diğer hayvanî gıdaların tereyağı, süt, peynir gibi yiyeceklerin fiyatlarındaki yükseklik, biliyoruz ki bunun başlıca sebeplerinden biridir".⁵⁰

1943 Ocak'ından Ekim ayına kadar İzmir mezbahasında kesilen hayvanlardan 3.036.301 kilo et elde edildi. Bu süre içerisinde 40.800 baş koyun, 67.314 baş kuzu, 2.193 baş keçi, 2.833 baş oğlak, 18.769 baş sığır, 1.155 baş manda, 11 baş malak, 62 baş deve ve 182 baş domuz kesildi. Ayrıca, 9.373 baş hayvan hastalık bulunduğu için imha edildi. Bu rakamlar göz önüne alındığında, İzmir'de bir yıl içerisinde ortalama olarak insan başına 16 kilo 521 gram et düştüğü anlaşılmaktadır⁵¹.

İzmir'de süt ve süt ürünlerinin durumu da savaş yıllarında pek iyi değildi. Şehirdeki peynir üretiminin durumu hakkında İzmir Ticaret Odası'nın 1942 yılında yapmış olduğu araştırmaya göre, İzmir sınırlarındaki 50'ye yakın mandırada yılda 5 milyon kilo süt çıktığı ve bu süttten 1 milyon 140 bin kilo peynir üretildiği tespit edilmiştir. Bu peynirler büyük oranda İzmir'de tüketilirken, geri kalanı diğer bölgelere gönderilmiştir. Üretilen peynirlerin 800 bin kilosu beyaz teneke peynir, 180 bin kilosu tulum peyniri, 160 bin kilosu da kaşar peyniridir⁵². Yükselen peynir fiyatlarını kontrol altına almak amacıyla Ticaret Bakanlığı'nın bir teklifi ile borsa idaresi, 1942 yılında sadeyağ ve pirinç ile birlikte peynirin de borsada işlem görmesini kararlaştırdı⁵³.

⁴⁷ Yeni Asır, 2 Ağustos 1942.

⁴⁸ Anadolu, 10 Teşrin-i Evvel (Ekim) 1941.

⁴⁹ Anadolu, 14 Teşrin-i Sâni (Kasım) 1941.

⁵⁰ M. Tuncer, "Fakirler de Yiyebilsin", Yeni Asır, 16 Şubat 1944.

⁵¹ Yeni Asır, 28 Teşrin-i Evvel (Ekim) 1943.

⁵² Anadolu, 5 Mart 1942.

⁵³ Anadolu, 4 Teşrin- Sâni (Kasım) 1942.

ERDOĞAN ÖZTÜRK

Şeker, kahve ve çayın durumu da diğer gıda maddelerinden farksızdı. İzmir Belediyesi 1944 yılında şekere perakende olarak 192 kuruş fiyat koydu. Ancak, Ziraat Bankası'nın kendi masraflarını da ekleyerek şekeri bakkallara bu fiyattan vermek istemesi bakkallara kâr payı bırakmamaktaydı. Bunun üzerine 1944 yılının Ocak ayında tüccarlar, bakkallar için "*Tırhan Vapuru*" ile 200 ton şeker getirdiler. Tüccarlar şekeri bakkallara, çuval depositosu ve bazı masraflar dahil 185.5 kuruş üzerinden vermişler; bakkallar da bunu 192 kuruştan satmışlardır⁵⁴. Sürekli olarak şeker üretiminde görülen dalgalanmalar, savaşın sonlarına doğru biraz olsun düzene girdi. 1944 yılı içerisinde ekilen 45.000 hektarlık pancardan 89.802 ton şeker elde edildiği ve o yıllardaki tüketime bakıldığında bu rakamın ülke ihtiyacını tamamen karşılamakta olduğu görülmektedir⁵⁵.

Başbakanlığın emri üzerine çay ve kahve, 1942 yılının Mart ayında beyana tâbi tutuldu. Koordinasyon Heyeti'nin 299 sayılı kararıyla memleketteki her çeşit çaylarla çiğ, kavrulmuş ya da dövülmüş kahvelerin miktarını tespit etmek amacıyla 18 Mart 1942 sabahından itibaren çay ve kahve satışı yasaklandı. Bu karara göre, ticaret yapmak amacıyla ellerinde çay ve kahve bulunduranlar veya bunları imâl ettikleri maddelerde kullananlar 18 Mart 1942 sabahından itibaren ticarethane, mağaza, dükkan, depo, ambar, fabrika ve imalathanelerinde bulunan çay ve kahvelerin cinsini, miktarını ve buldukları yerleri gösteren bir beyannameyi semtlerinin en büyük mülkî amirine makbuz karşılığında vermeye zorunlu tutuldular. Ancak kahvehane, gazino ve lokanta gibi halka açık yerler işletenler ellerinde bulunan 5 kilo kahve ile 2 kilo çaydan fazlasını bildirmeye mecbur idiler. Beyanname vermeyenler veya eksik bildirenler ise, Milli Korunma Kanunu'nun 65. maddesi gereğince vali ve kaymakamlara verilen yetkiler çerçevesinde cezalandırıldılar⁵⁶.

Daha sonraki günlerde, çay ve kahvenin tekel maddesi olarak piyasaya sunulduğunu görmekteyiz. Dönemin tekel kurumu görevini üstlenen İnhisarlar İdaresi, 1942 yılı içerisinde İzmir'deki bayilere her ay 2000 kilo çay vermiştir. Fakat, kış mevsiminde bu miktarın yeterli gelmediği anlaşılmaktadır. İnhisarlar İdaresi, İzmir halkının bir aylık kahve ihtiyacını da 350 çuval olarak belirlemiş ve bunu il dahilindeki çeşitli bayilere dağıtmıştır⁵⁷.

Bir müddet sonra çay ve kahve dağıtma işi İnhisarlar İdaresi'nden alınarak Esnaf Odalarına verildi. İzmir Esnaf Odası, 1944 yılının Mart ayında birinci ve ikinci sınıf kahveciler için 1300 kilo kahve ile 650 kilo çay tedarik etti⁵⁸. İzmir halkı bu gıda maddelerini ekmek karnelerinde bulunan kuponlarla satın alabildiler. "G" harfi bulunan kuponlara ekmek verilirken, "E" harfini taşıyanlara kahve ve "F" harfli kuponlara da çay verilmiştir. Kahveler, yalnız büyüklere ait karnelerle nüfus başına 300'er gram

⁵⁴ Anadolu, 9 Kanun-u Sâni (Ocak) 1944.

⁵⁵ Anadolu, 30 Kanun-u Evvel (Aralık) 1944.

⁵⁶ Anadolu, 18 Mart 1942.

⁵⁷ Anadolu, 28 Teşrin-i Evvel (Ekim) 1942.

⁵⁸ Anadolu, 12 Mart 1944.

İLDÜNYA SAVAŞI'NDA İZMİR'DE BESLENME

verilmiş; çay dağıtımı, büyük küçük ayırt etmeksizin herkese 25'er gram olarak yapılmıştır⁵⁹.

Fiyatları yükselen gıda maddelerinin başında, yağlar geliyordu⁶⁰. Savaşın başından itibaren bu madde üzerinde görülen dengesiz tablo, hükümet tarafından denetim altına alınmak istendi. Bu amaçla 1939 yılında merkezi İzmir olmak üzere "Türkiye Zeytinyağı İhracatçıları Birliği" kuruldu. Birliğin kuruluş amaçları arasında; zeytinyağı ve diğer bitkisel yağların üretim alanlarında kalite ve miktar bakımından gerekli olan tedbirlerin alınması, ürünün iç ve dış piyasalarda sürümünü arttırarak genel ve ortak çıkarlarımızı korumaya çalışmak, birlik dahiline giren ihracat maddelerinin rekoltelerini ilân etmek, memleket içinde ve dışında kitap, broşür, bülten ve konferans gibi yollarla propaganda yapmak bulunuyordu⁶¹.

1942 yılında, bir önceki yıla göre zeytinyağı üretiminin önemli ölçüde düştüğü görülmektedir. Ege bölgesinde 1941 yılında 35 bin ton olan zeytinyağı rekoltesi, 1942'de 25 bin tona kadar gerilemiştir. Bu sebeple, zeytinyağı fiyatları aynı yıl içerisinde anormal bir artış grafiği sergilemiştir⁶².

Zeytinyağı sıkıntısı, 1945'te en yüksek noktasına ulaşmış; yemeklik ve sabunluk yağ bulmak iyice güçleşmiştir. Hatta İzmir'deki sabun imalathanelerinden bazılarının üretimlerini durdurdukları bilinmektedir. Bu durumda İzmir'deki Vakıflar İdaresi, stokladığı 50-60 tonluk zeytinyağını satışa çıkarmış; fakat bu da İzmir'in ihtiyacını karşılamaya yeterli gelmemiştir⁶³.

Geniş halk kitleleri piyasadaki temel tüketim maddeleri açısından en çok ekmek, şeker, gazyağı ve yağda görülen kıtlıktan etkilendiler. Ekmek fiyatlarında 1939'a kadar ciddi bir artış olmazken; 1939-1940 arasında %10-15 oranında artış gözlemlendi. Ancak 1941-1943 yıllarında bu oran %200-300'ü buldu⁶⁴. O yıllarda İzmir'de yaşamış olan ve şu an İzmir Milli Kütüphane Müdür Yardımcılığı görevini sürdüren Kemal Türkyılmaz bu konuda şunları söyledi: "Özellikle savaşın ortalarında gıda sorunu daha fazla yaşanmıştır, 1942-43 yıllarında şiddeti artmıştır. Ancak biz memur ailesi olduğumuzdan evimizde öyle pek sıkıntı olduğunu söyleyemem. Yine de fiyatlar savaşın sona ermesiyle birlikte ani bir düşüş göstermiş ve halkın alım gücü biraz daha artmıştır"⁶⁵.

⁵⁹ Anadolu, 28 Teşrin-i Evvel (Ekim) 1944.

⁶⁰ Metin Ayışığı, "İkinci Dünya Savaşı Başlarında İstanbul'da İhtikar Meselesi", *Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri: İkinci Dünya Harbi ve Türkiye (İstanbul; 20-22 Ekim 1997)*, I. Ankara, 1998, s.245.

⁶¹ B.C.A., Dosya: 180-181, Fon: 30.18.1 2, Yer: 89.116.15.

⁶² Anadolu, 9 Teşrin-i Evvel (Ekim) 1942.

⁶³ Anadolu, 18 Ocak 1945.

⁶⁴ Kemal Arı, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Savaş Ekonomisi Uygulamaları ve Fiyatlar", *Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri: İkinci Dünya Harbi ve Türkiye (İstanbul; 20-22 Ekim 1997)*, I. Ankara, 1998, s.457.

⁶⁵ Kemal Türkyılmaz'la 20 Kasım 2003 tarihli görüşmeden. Burada bahsedilen memur ailelerine gösterilen özel uygulama için bkz: Erdoğan Öztürk, *İkinci Dünya Savaşı Yıllarında İzmir'de Beslenme Sorunu ve Karaborsacılık*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 2004, s.80-85.

ERDOĞAN ÖZTÜRK

Hükümetin 1945 yılında yayınladığı rapora göre, savaşın sonlarında gıda ürünlerinin fiyatlarında bir gerileme olduğu tespit edildi. Raporda fiyatlardan şöyle bahsedilmektedir: "1944 yılını gıda maddeleri fiyatlarında hissedilir bir iniş kaydederek kapatıyoruz. Harp yıllarında çok sıkıntısını çekmiş olduğumuz hayat pahalılığı üzerinde bu fiyat hareketlerinin hafifletici tesiri memnuniyetle karşılanmıştır". Aynı raporda savaş sonu meselelerine şu şekilde yer verilmiştir: "Harp sonunun geleceği günler yaklaşmıştır. Harp sonu önümüze halli zor birtakım meseleler atmaktadır. Dünya fiyatlarından hayli yüksek olan piyasamızda mallarımızın ihracını temin ve dahili istihşali bozmadan ithalat işlerini tanzim etmeye çalışıyoruz. Avrupa ile ticari münasebetlerimizin tamamen durması neticesi olarak dış ticaretimiz üzerine çöken ağırlıkları, müttefiklerin de yardımı ile azaltacağımızı umuyoruz".⁶⁶

Görüldüğü üzere, 1939-1945 yılları Türkiye'de sefalet ve açlık çekilen yıllar olarak tarih sayfalarında yerini almaktadır. Beslenme konusunda alınan önlemler yeterli gelmemekle birlikte; bu sorun, özellikle büyük şehirlerde kendisini daha fazla gösterdi. Büyük şehirlerde halk, üretici değil tüketici olduğundan ihtiyaçlarını satın almak zorundaydı. Bu durum ise, beslenme sorununun yanında karaborsacılığı da beraberinde getirdi.

⁶⁶ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Dosya: F 4, Fon: 30.1.0.0., Yer: 98.606.1.

1/41

S.Ş.Ş

20 56

1957

- 1.- 4.V/III/1961 tarih ve 2/1055 numaralı kararnamaya ile vergiyet mevzuatına konulmuş olan K/179 sayılı kararın 19.II.1961 tarih ve 2/1090 numaralı kararnamaya ile vergiyet mevzuatına konulan 2/101 sayılı kararla değiştirilerek olan 1 inci maddesiyle veyahut tasviri edilmeyen emsalik unvanına Ticaret Vahdettine tayin olunanak nisbetler bahsinde bakligat ve diğeri bubelet unvanı karıştirilabilir. Karıştirilen bubelet ve bakligatin bakiyay firsama nisbetile malipette saydam getirecekleri faahlar un firsatlarina aksettirilmel.
- 2.- Iğbu karar 15 Qubat 1962 tarihinden itibaren merridir.

BU KARAR GİZLİDİR İMZA VE MÜHÜRLENDİRİLMİŞTİR.

03 28 01 42 19 26 96

10/2

(Kaynak: #C4, Dosya: 216-138, Fon: 30.18.1.2., Yer: 98.26.16.)

18

EK 1

